

SÜMERCE-TÜRKÇE İLİŞKİSİ: TÜRK DİL KURUMU KÜTÜPHANESİNDE İKİ KİTAP

Ahmet B. Ercilasun

■ Osman Nedim Tuna'nın kitabını hepimiz biliyoruz: *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*. İlk baskısı 1995'te Türk Dil Kurumunca yapılan bu küçük eserin şu anda kaçınıcı baskısı yapıldı, bilmiyorum. Tuna'nın kitabı Türk bilim dünyasını uzun yıllar besledi, daha da besleyecektir. Yazık ki bu küçük kitap dış dünyada görmesi gereken ilgiyi görmedi. Osman Nedim Hoca, kitabını birkaç kat genişletmiş ve bunu İngilizce olarak da yazmıştı. Bu nüshayı deriden yapılmış, eski, şişman çantasında gezdiriyor ve yanından hiç ayırmıyordu. "Niye baskıya vermiyorsunuz?" diye sorulunca da

henüz tamamlanmadığını söylüyordu. Eseri bastırmaya hocanın ömrü maa- lesef vefa etmedi. Keşke bir kopyasını TDK Kütüphanesine bıraksaydı ve ben de yukarıdaki başlıkta "iki kitap" yeri- ne "üç kitap" yazsaydım. Hocanın kitabı şimdi nerelerdedir, bilmiyorum.

Osman Nedim'in genişletilmiş kitabı yok ama Türk Dil Kurumu Kütüphane- sinde Sümerce Türkçe ilişkisiyle ilgili iki kitap var. Biri el yazısıyla çoğaltılmış, biri de daktilo ile yazılmış.

El yazısıyla çoğaltılmış kitap, Alman bilgini Fritz Hommel'e ait: *Zwei hundert sumero-türkische Wortvergleichen als Grundlage zu einem neuen Kapitel der Sprachwissenschaft*¹

1 Dil Biliminin Yeni Bir Konusuna Esas Olmak Üzere Sümerce - Türkçe İki Yüz Kelimenin Karşılaştırılması.

Eserin kapağında Hommel, çalışmasını F. W. K. Müller ve A. von Le Coq'a ithaf ettiğini minnet duygularıyla belirtiyor. Kapağın en altında ayrıç içinde “el yazısıyla çoğaltılmıştır” kaydı var. Bu kaydın üstünde de şunlar yazılı: München (Leopoldstrasse 114) – April 1915.

Kapakta bir de “Türklere, 1914/5” kaydıyla Eski Uyurca bir alkış sözü motto olarak yazılmış: ärk – türküngüzlär asılmakı bolzun. Sözün Almancası da verilmiş. Türkçe olarak şöyle: Gücünüz kuvvetiniz artsın!

Hommel'in çalışması Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Etüt/86'da 139 numarayla kayıtlı bulunuyor.

Eserin ilk altı sayfası Vorbemerkungen (Ön Açıklamalar) başlığıyla eklere ve Sümercenin önemli ses olaylarına ayrılmış.

İki, üç, dört ve beşinci sayfalar düşey bir çizgiyle ortadan ikiye bölünmüş; sol sütuna Sümerce ekler ve örnekleri, sağ sütuna Altayca ekler ve örnekleri yazılmış. Sümerce -b – Altayca -b, -p; Sümerce -d – Altayca -d, -t gibi. Eğer türevler çok değilse “selten” kaydıyla “nadir” oldukları, çok ise “ziemlich häufig” kaydıyla “hayli sık” oldukları belirtilmiş.

Beşinci sayfanın alt bölümüyle altıncı sayfada Sümerceyle ilgili önemli ses olaylarından söz ediliyor. Kelime içinde *g* sesinin birçok durumda *v* olduğu, *g* sesinin Yeni Sümercede *m* ve *b*'ye döndüğü örneklerle gösterilmiş. Damak *n*'sinin Yeni Sümercede *m* olduğu (*dingir* “tanrı” > *dimmir*), Türkçe *tunguz* > *domuz* örneğiyle de desteklenerek gösterilmiş. Kelime başı *g* sesinin düşmesi, kelime sonu *n* sesinin *m*'ye dönmesi de önemli ses olayları arasında sayılmış. Bölümün sonunda Hommel, 1884, 1886 ve 1894 yıllarındaki bazı çalışmaları da bakılmasını istiyor.

Çalışmanın 7-15. sayfaları arasında, her sayfada iki sütun olmak üzere, Hommel'in 200 kelimesi yer alıyor. Herhangi bir değerlendirme yapmadan bazı örnekleri gösteriyorum.

ab “konut” – Uygurca **äv**, Eski Türkçe **äb** “ev” (1)²

ad “baba” – Türkçe **ata** (3)³

anşu, anşi “eşek” – Moğolca **elsi-gen**, Türkçe **eşe-k** (İndogermen **asin**; Sami **atânu**’dan) (7)

aş “tahıl” – Türkçe **aş** “tahıl, tohum”, **aş-mak** “yemek yemek” (12)

bad “yüksek, duvar” – Uygurca **bädük** “yüksek” (15)

bal “balta, kazmak” – Türkçe **bel** “çapa” (16)

bulug, bulung “sınırlandırma, bölge, alan” – Eski Türkçe ve Uygurca **bulung** “köşe, yön”, Türkçe **bölük** “bölüm, bölge” (24)

tin “hayat” – Uygurca **tinlig** “canlı”, **tin-tur** “canlanmış, hareketli olmak” (35b)

dug, du, de “konuşmak, söylemek” – Uygurca **ti-mäk** (44)

gab “göğüs” – Azerbaycan **kabag** “ön, ön taraf” (53)

gal, val “olmak, mevcut olmak” – **bol-mak, ol-mak** (59)

gan “döllemek, üretmek” – **kan** “kan” (66)

gar “ışık” – Türkçe **yaruk** “parlak”, **yalıng** “alev”, **yanmak** “yanmak” (71)

gid, kid “yapmak” – Uygurca **it-mek** (Osmanlı **et-**) (78)

gig “hasta” – Uygurca **ig** (81)

gim, dim “biçim, son takı olarak ‘gibi’” – Eski Türkçe **gib, gim, kep** “biçim, kalıp, gibi” (84)

gin “yürümek” – Doğu Türkçesi **kil-mak** “gelmek” (87)

giş “adam” – Uygurca **kişi** “kişi, insan” (95)

ku(ş) “gümüş” – Türkçe **kü-müş, gümüş** (102)

gud “öküz” – Uygurca **ud** “inek” (106)

kun “parlak” (**gin**’den) – Eski Türkçe **kün** “gün, güneş” (114)

ib “bağ, kemer” – **ip** “ip” (127)

eme, umme-da “hamile” – Doğu Türkçesi ve Moğolca **umak** “ana karnı, rahim” (135)

lil “rüzgâr” – Uygurca **yil** “rüzgâr” (Yakut **tel**) (147)

nin, nig (aynı zamanda **ning**) “servet, mal” – Uygurca **ning** “mal, şey” (161)

2 Hommel, kelimelerin karşılıklarını Almanca olarak vermiş; Türkçeye ben çevirdim. Uygurca uig., Eski Türkçe altt. olarak kısaltılmış. Ayrıca içinde de Hommel’in verdiği sıra numarasını gösterdim.

3 Bütün açıklamaları vermedim.

u, udi “uyku” – Uygurca ve Yakutça **u** “uyku”,
uti-mak, uy-mak “uyumak” (180)

ud “gün, aşırı olarak ‘zaman’” – Uygurca **öd**,
ödün “zaman”, Moğolca **edor** “gün” (186)

uru “konut, yer” (**gur**’dan) – Türkçe **orun**
“makam, yer” (192)

zalağ “esmek” – **salkın** “serin, sıcak günler-
de serin rüzgâr” (200).

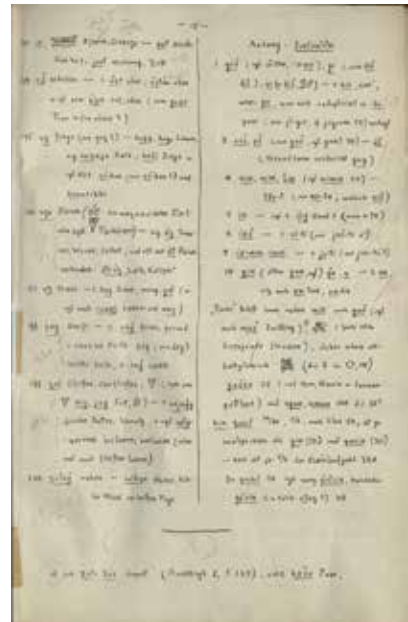
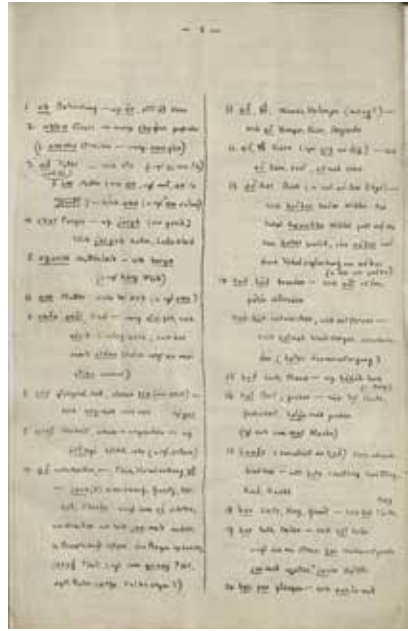
Hommel’in 200 kelimesi 15. sayfanın sol sütununda bitiyor. Sağ sütunda Sümerce sayılar hakkında bilgi var. 16. sayfada Hommel hangi kaynakları kullandığını yazıyor. Türkçe için Zenker, Radloff, Vambery sözlükleri, F. W. K. Müller’in 1908 ve 1911’de yayımlanan *Uigurica* I-II’si, A. von Le Coq’un Huastuanift yayını.⁴ Sümerce için 40 yılı aşan kendi çalışmaları sonucunda oluşturduğu kelime listesiyle Friedrich Delitzsch’in 1914’te basılan *Sumerisches Glossar*’ı.

Çalışmanın 17 ve 18. sayfalarında Hommel’in Mayıs 1915’te yaptığı bir buçuk sayfalık ek var. 200 kelimeye 30 kadar kelime daha eklenmiş.

18-24. sayfalarda, eserin 2-5. sayfalarındaki Türkçe ekler bölümü ile Sümerce ses olaylarına eklemeler yapılmış.

25-32. sayfalarda ikinci bir ek var. Bu ek, kelime karşılaştırmaları ve gramer bölümlerinden oluşuyor. 200 kelimeye birçok kelime daha eklenmiş.

Hommel’in el yazısıyla çoğalttığı bu eser kaç nüsha çoğaltılmış ve nerelerde var, bilmiyorum. Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde de bulunması bir şans. Eser bugüne kadar pek fazla dikkat çekmemiş.

4 Hommel’in çalışmasını bitirdiği 1915 yılında Eski Uygurca ile ilgili çalışmalar aşağı yukarı bunlardan ibarettir. Maniaica, Türkische Turfantexte gibi önemli yayınlar henüz yoktur.

1934'teki bir armağan kitabında "A törökség öskara" başlığıyla yayımlanan ve Şerif Baştav tarafından Türkçeye çevrilerek 1940'ta *Ülkü Mecmuası*'nın XV. sayısında çıkan "Türklüğün Eski Çağı" makalesinde Gyula Németh, Hommel'in 1904'te çıkan bir makalesindeki 9-10 kadar eşleştirmeyi eleştirir; sadece *din-gir – teŋri* arasındaki eşleştirmeyi "doğru ve manalı" bulur (2002: 380-381). Németh'in 1915'teki 200 kelimelik çalışmayı görmediği anlaşıyor.

Hommel'in çalışması, Osman Nedim Tuna'nın kaynakları arasında da yoktur. 1959-1960 yıllarında Türk Dil Kurumunda uzman olarak çalıştığı hâlde Tuna'nın, kütüphanedeki bu eseri görmediği anlaşıyor. Muhtemelen o sırada Sümerce çalışmalarına yoğunlaşmamıştı.

Hommel'in eseri ancak 2010'lu yıllarda ciddi olarak değerlendirilmiştir. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi öğretim üyelerinden Süleyman Eratalay, *Sümerce ve Türkçe: Bir Altay Dili Tartışması* adlı eserinde 204 Sümerce-Türkçe kelimeyi karşılaştırmış, Hommel'in 200 kelimesinden 119'unu kabule değer görmüştür (2020: 295-312). Hommel'in çalışmasını görüp değerlendiren bir çalışma daha vardır ki o da basılmamıştır ve bu yazının konusunu teşkil eden ikinci kitaptır. Hommel'in Kurumdaki çalışması üzerinde bulunan bazı notlar da muhtemelen, bu ikinci kitabın yazarı olan İsmail Hami'ye aittir.

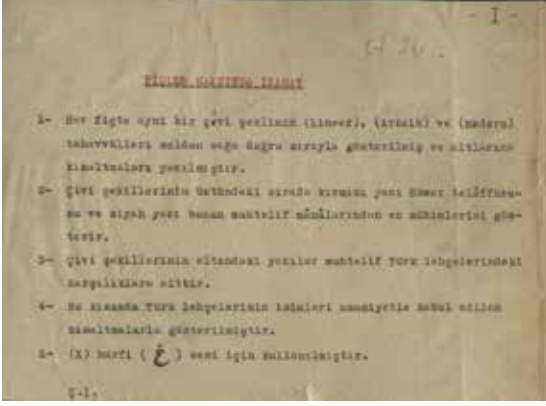
Türk Dil Kurumu Kütüphanesindeki ikinci kitap İsmail Hami Danişmend'in "Gramer, Fonetik ve Etimoloji Bakımından Sümer-Türk Dil Birliği" adını taşıyan kitabıdır. Kapakta 1935-1940 tarihleri bulunmaktadır. Eser, Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde Etüt/137 olarak kayıtlıdır.

Danişmend'in eseri 356 daktilo sayfasından (A4) ve kelimelerin karşılaştırıldığı 158 fişten oluşan büyük bir eserdir.

Üç sayfalık başlıksız ön söz şu heyecanlı ifadelerle başlıyor:

"Resimden yazıyı çıkaran, yazıyı bulup insanlığı hayvanlıktan ayıran ve yazılı olmadığı için 'tarihten evvel' dediğimiz zamanlara nihayet vererek yazılı olduğu için 'tarih' dediğimiz devri başlatan,

ilimlerle sanatların temellerini kurarak bütün medeniyetlerin üstünde silinmez damgalar bırakmış en eski kültür ocağını tutuşturan ve hattâ, 'Woolley'nin dediği gibi, bugünkü Avrupa medeniyetinin bile manevî ve fikrî ataları sayılan Sumerliler kimlerdi? Dilleri hangi dile veyahut hangi dillere benzerdi?"

“Geçen asrın ortalarından itibaren sorulmaya başlıyan bu mukadder sualler, beşer tarihinin en muhteşem muammasına aitti.”

“On dokuzuncu asırdan itibaren bu çetin suallere cevap vermek isteyen âlimler Samî dillerden, ‘Turan’ ismiyle de anılan ‘Ural-Altay’ grupundan, Türk lehçelerinden, eski Mısır dilinden, Tibet, Mançu, Kafkas, Etrüsk, Okyanus, Hind-Avru-

pa ve hattâ Sudan dillerinden bile bahsettiler ve nihayet hepsinden vaz geçip Sumer dilini bütün karabet⁵ ihtimallerinden tecrit ederek hiçbir dille mukayese edilmemesini tercih ettikleri ‘mücerret’⁶ bir dil saymak istediler. Bu muhtelif telâkkiler tarihine göre Sumerce ya her dile bağlanmış, yahut hiçbir dile bağlanmayıp kalmış demektir.”

“Bugün Sumeroloji sahasında umumiyetle işte bu tecrit ve tecerrüt nazariyesi, bu ‘mücerret dil’ telâkkisi hakimdir.”

“Bu son telâkki sumerolojinin faaliyet sahasını çok daraltmış, insanlığın kültür tarihi için ölçüsüz bir ehemmiyeti haiz olan bu saha, nihayet çivi yazısındaki ideogramların fonetik ve semantik kıymetleriyle bir takım gramer inceliklerinin tavzih ve tespiti gibi şeylerle iktifa edilen daracık bir teknik sahası haline getirilmiştir.”

Danışmend’in ön sözünün sonlarındaki şu paragraf onun “ümidi”ni yansıtıyor:

“1935 den beri devam eden ve güçlüğü bazen ızdırıp derecesini bile geçen çetin bir gayret içinde yegâne kuvvet menbamız, Türk dilinin tarihini altı bin yıllık bir maziye çıkarmak ve bu suretle yer yüzünün en eski medeniyet ve kültür ocağını ateşliyenlerin ana Türk diline en yakın Türk lehçesiyle konuşmuş olduklarını tespiti muvaffak olmak ümidinden ibaretti: Bu eser, işte o ümit uğrunda yazıldı.”

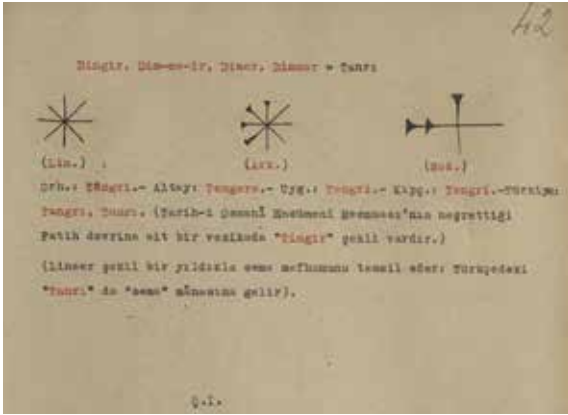
Daktilo eserde “içindekiler” bölümü yoktur. Ana başlıkları yazmak, eserin mahiyeti hakkında fikir verecektir.

⁵ Akrabalık.

⁶ İzole.

Kİ-EN-Gİ: Sümer yurdu (1)⁷, Sümerlilerin menşei (9), Sümerlilerin ırkı (34), Sümerlilerin ismi (55). Gİ-DUB-BA ve DUB: İlk keşif devirleri (78), Çivi yazısının halli (96), Sümer Küneiformunun kâtipleri, kitâbeleri ve mektepleri (137), Yazının tekâmül safhaları: Mnemoteknik, piktografik ve ideografik yazılar (146), “Hiyeratik”, “arkaik” ve “modern” yazılar (161), Günleme = Gunification (186), SÜMERCE MESELESİ: Sümer dili var mı, yok mu? (214), Sümerce hakkındaki on bir nazariye (220), Türkiye’de Sümeroloji tetkikleri (234), Bizim tezimiz (237), FONETİK (242), Sümer-Türk Vokal Birliği (244), Sümer-Türk Konson Birliği (254), Eme-sal, Eme-ku (261), Ahenk kaidesi (265), GRAMER (278), Sümer-Türk Morfoloji Birliği (278), Çıplak kökler (279), Mürekkep kelimeler (286), Sümer-Türk dillerinde isim teşkiline yarıyan eklentiler (294), Sümer-Türk dillerinde eklentilerin tertip sırası (303), İsim halleri (308), Keyfiyet ve kemiyet (333), Zamirler (339), Fiil (347), Etimoloji mukayeseleri (354).

356 sayfalık incelemeden sonra yine A4 kâğıtlarına yazılmış 158 fişe sıra geliyor. Fişlerden önce sekiz maddelik “Fişler hakkında izahat” bölümü var. Fişleri

“Ş. İ.” harflerini kullanan biri daktilo etmiş. Fişlerde bulunan lineer, arkaik, modern şekilleri de muhtemelen aynı kişi (Ş. İ.) çizmiş.

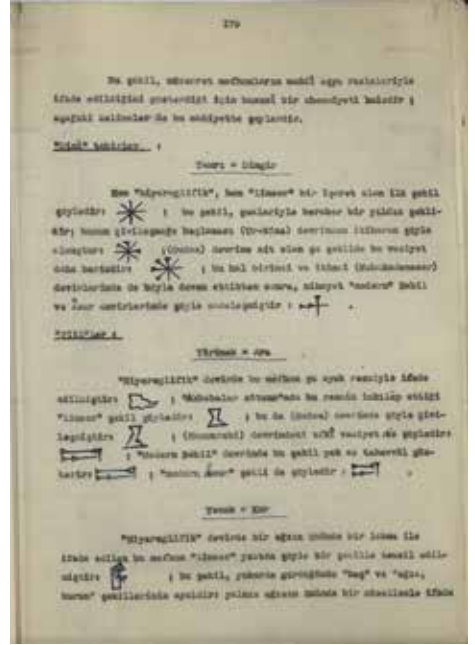
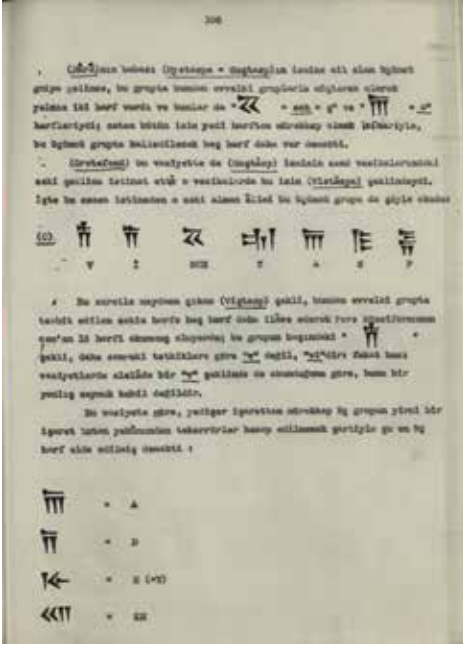
Her fişin en üstünde Sümerce kelime ve onun karşılığı olan Türkçe kavram yer alıyor. Ab = Ev; Ab, Aba = Baba, ihtiyar... Sonra kavramı temsil eden lineer, arkaik, modern şekiller çiziliyor. Şekillerin altında tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinden

deliller sıralanıyor. “Ab = Ev” için sıralanan deliller şöyle: Orh.: Eb = ev. – Uyg.: Eb, Ep, Ew = Ev. – Kaz.: İv = Ev. – Türkiye: Ev. – Yak.: Öy = Ev. – Kırg. Üy. Bazen delillerle ilgili kısa açıklamalara da yer veriliyor. Özellikle lineer şeklin temsil ettiği kavram da açıklanıyor. Mesela “ab = ev” fişinde “Lineer şekil bir ev resmini temsil etmektedir.” açıklaması var.

158 fişten bazılarını örnek olarak yazıyorum: Ad, Adda = Ata (4)⁸; Agur = Ağır, metîn, kavî, muhkem, çetin (7); Ar, Ara = Parlak, aydınlık; saf, temiz (14); Bal, Bala = Bel, balta; bellemek, kazmak (27); Bul, Pul, Bur = Esmek; yağmur; fırtına, kasırga (33); Dub = Tepe (43); Eş (uş-) = Üç (52); İzi = Ateş; yakmak (77); Par, bar = Parlak, parlamak (98); Şag = Sağ, sağlam; iyi; temiz, saf, lekesiz (112); Tur =

⁷ Ayraç içindeki sayılar, sayfa numaralarını göstermektedir.

⁸ Ayraç içindeki sayı fiş numarasını göstermektedir.

Küçük, çocuk (124); Uğ = Rahim (Bilhassa gebe rahmi) (135); Ur = Ayak, bacak (145); Zalag = Sâf, temiz, pâk, parlak; parlamak, temiz ve sâf olmak (158).

Danışmend'in incelemesi son derece önemli ve ayrıntılıdır; Batı dünyasında 1940 yılına kadar ne yazılıp çizilmişse hemen hemen hepsi görülmüş, değerlendirilmiş ve bu kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir: Edward Hincks, Henry C. Rawlinson, Joseph Halévy, Jules Oppert, Friedrich Delitzsch, Fritz Hommel, C. Autran, Stephen Langdon, Leonard Woolley, Cyril John Gadd. Türkçe için Vilhelm Thomsen ve Hüseyin Namık Orkun'un yayınları, Şeyh Süleyman Efendi'nin *Çağatay Lugati*, Kilisli Rifat'ın *Dîvan* ve *Dede Korkut* yayınları, *İbni Mühennâ Lugati*, Jean Deny'nin grameri, Ahmet Caferoğlu'nun *Uygur Sözlüğü*.

Hommel'in ve Danışmend'in kitapları yıllardan beri Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bekliyor. Bence ikisi de son derece önemli çalışmalar. Tarihî değerleri yanında ihmal edilemeyecek görüşleri de var. Hommel'in kitabı, özgün biçiminin tıpkıbasımıyla birlikte Türkçeye çevrilerek, Danışmend'in kitabı da yeniden dizilerek mutlaka yayımlanmalıdır.

Kaynaklar

Eratalay, Süleyman, *Sümerce ve Türkçe: Bir Altay Dili Tartışması*, Arvana Yayınları, İstanbul 2020.

Németh, Gyula, "Türklüğün Eski Çağı", *Türkler 1* (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002.